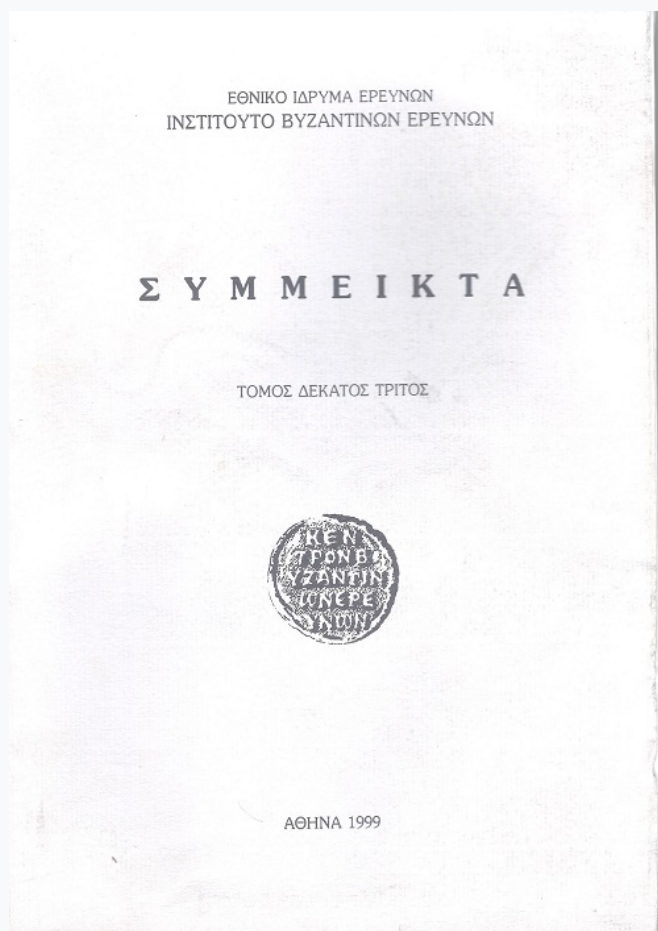

Byzantina Symmeikta

Vol 13 (1999)

SYMMEIKTA 13

Οι Σλάβοι στην Αθωνική μονή του Αγίου Παντελεήμονος

Κύριλλος ΠΑΥΛΙΚΙΑΝΩΦ

doi: [10.12681/byzsym.870](https://doi.org/10.12681/byzsym.870)

Copyright © 2014, Κύριλλος ΠΑΥΛΙΚΙΑΝΩΦ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΠΑΥΛΙΚΙΑΝΩΦ Κ. (1999). Οι Σλάβοι στην Αθωνική μονή του Αγίου Παντελεήμονος. *Byzantina Symmeikta*, 13, 263–281. <https://doi.org/10.12681/byzsym.870>

ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΠΑΥΛΙΚΙΑΝΩΦ

ΟΙ ΣΛΑΒΟΙ ΣΤΗΝ ΑΘΩΝΙΚΗ ΜΟΝΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ

Ἡ σλαβική παρουσία στὸ παραδοσιακὰ ρωσικὸ ἀγιορειτικὸ καθίδρυμα τοῦ Ἀγίου Παντελεήμονος ἐξακολουθεῖ νὰ περιβάλλεται ἀπὸ ἀρκετὴ ἀσάφεια. Ἡ παρούσα μελέτη σκοπὸν ἔχει νὰ παρουσιάσει στὸ ἐπιστημονικὸ κοινὸ τὶς διαθέσιμες μαρτυρίες σχετικὰ μὲ τοὺς σλαβόφωνους τοῦ Ρωσικοῦ κατὰ τοὺς μέσους καὶ ὕστερους βυζαντινοὺς χρόνους.

Ἡ ἱστορία τῆς μονῆς ἔχει παρουσιασθεῖ λεπτομερῶς ἀπὸ τὸ G. Dagron στὴν εἰσαγωγὴ τῆς ἔκδοσης τοῦ βυζαντινοῦ ἀρχείου της¹ καὶ οἱ προγενέστερες μελέτες τοῦ A. Soloviev², V. Mošin³ καὶ I. Smolitsch⁴ σχετικὰ μὲ τὸ θέμα εἶναι πλέον περιορισμένης μόνο ἀξίας. Πρόκειται γιὰ ἓνα ἴδρυμα ποὺ προέκυψε ἀπὸ τὴν ἔνωση τῆς ἀρχικῆς ρωσικῆς μονῆς τοῦ Ξυλουργοῦ ἢ τῶν Ρώσων, ἡ ὁποία μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸ 1016 ὥς καὶ τὸ 1169⁵, μὲ τὴ μονὴ τοῦ Ἀγίου Παντελεήμονος τοῦ Σφρεντζῆ⁶ ἢ τοῦ

1. *Archives de l'Athos XII, Actes de Saint-Pantéléèmon*, ἔκδ. P. LEMERLE, G. DAGRON καὶ S. ἸΩΑΝΝΙΝΟΥ, Παρίσι 1982, 3-19.

2. A. SOLOVIEV, Histoire du monastère russe au Mont Athos, *Byzantion* 8, 1933, 213-238.

3. V. MOŠIN, Russkie na Afone i russko-vizantijskie otnošenija v XI-XII vv., *BSI* 9, 1947-1948, 55-85.

4. I. SMOLITSCH, Le Mont Athos et la Russie, *Le Millénaire du Mont Athos 963-1963. Études et Mélanges*, I, Chevetogne 1963, 279-318. Πρβλ. συμπληρωματικὰ D. NASTASE, Les débuts de la communauté œcuménique du Mont Athos, *Σύμμεικτα* 6, 1985, 284-299.

5. *Archives de l'Athos V, Actes de Lavra I*, ἔκδ. P. LEMERLE, A. GUILLOU καὶ N. SVORONOS μὲ τὴν συνεργασία τῆς Denise PAPACHRYSSANTHOU, Παρίσι 1970, ἀρ. 19, στ. 37, ὅπου ἀπαντᾶται ἡ πρώτη γνωστὴ ὑπογραφή ἡγουμένου τῶν Ρώσων: Γεράσιμος μοναχὸς ἐλέω Θεοῦ πρεσβύτερος καὶ ἡγούμενος μονῆς τοῦ Ρὸς μαρτυρῶν ὑπέγραψα. Πρβλ. *Archives de l'Athos III, Actes du Xéropotamou*, ἔκδ. J. BOMPAIRE, Παρίσι 1964, ἀρ. 6 (1081), στ. 68, ὅπου καὶ τὸ σῆγμα Κυριακοῦ μοναχοῦ τοῦ Ρώσων. Βλ. ἐπίσης *Pantéléèmon*, 4-5 καὶ 18.

6. *Pantéléèmon*, ἀρ. 3, στ. 8 καὶ 29. Πρβλ. V. LAURENT, Σφραντζῆς et non Φραντζῆς, *BZ* 44, 1951, 373-378.

Θεσσαλονικέως, περί τῆς ὁποίας ἔχουμε εἰδήσεις ἀπὸ τὸ 998 ἕως καὶ τὸ 1080⁷. Ἡ ἐνοποίηση τῶν δύο ἰδρυμάτων ἔλαβε χώρα τὸ 1169, ὅταν ὁ πρῶτος Ἰωάννης καὶ οἱ λοιποὶ ἀθωνίτες ἡγούμενοι παραχώρησαν στὸ Λαυρέντιο, προκαθήμενο τῆς μονῆς τοῦ Ξυλουργοῦ, τὸ ἐρειπωμένο μονύδριο τοῦ Θεσσαλονικέως, γιὰ νὰ ἐγκαταστήσει ἐκεῖ τὴ συνοδεία του. Μὲ τὴν πράξη αὐτὴ ἡ μονὴ Ξυλουργοῦ δὲν ἐγκαταλείφθηκε πλήρως, ἀλλὰ ὑποβαθμίσθηκε σὲ *παραμοναστήριον*⁸.

Τὸ πρῶτο ἀδιάψευστο τεκμήριο σχετικὰ μὲ τὴν παρουσία Σλάβων ρωσικῆς καταγωγῆς στὸ καθίδρυμα χρονολογεῖται στὸ 1142. Πρόκειται γιὰ τὴ συχνὰ παρατιθέμενη εἴδηση ἐνὸς ἀπογραφικοῦ καταλόγου τῆς μονῆς Ξυλουργοῦ, ὅπου μνημονεύεται ἡ ὑπαρξη 49 *ρούσικων* βιβλίων στὸ σκευοφυλάκιο τοῦ ἰδρύματος: *βιβλία ρούσικα*· ἀπόστολοι ε', παρακλητικαὶ β', ὁκταίχοι ε', εἰμολόγια ε', συναξάρια δ', παροιμιαὶ μία, μπηαῖα ιβ', πατερικὰ β', ψαλτήρια ε', ὁ ἅγιος Ἐφραίμ, ὁ ἅγιος Παγκράτιος, ὠρολόγια ε', νομοκάνων α' ⁹. Ὅλοι οἱ μελετητὲς ποὺ ἔχουν ἀσχοληθεῖ μὲ τὸ θέμα τείνουν πρὸς τὸ νὰ ἀποδεχθοῦν ἀναντίρρητα τὴ δήλωση τοῦ κειμένου ὅτι πρόκειται γιὰ χειρόγραφα ρωσικῆς προελεύσεως¹⁰ καὶ αὐτὸ εἶναι λογικόν, διότι ἀπὸ τοὺς 49 κώδικες ποὺ ἀπαριθμοῦνται οἱ 47 περιέχουν λειτουργικὰ κείμενα, οἱ συγκεκριμένες μεταφράσεις τῶν ὁποίων εἶναι φύσει ἀδύνατο νὰ ταυτισθοῦν μὲ γνωστὰ ἔργα τῶν μαθητῶν καὶ τῶν διαδόχων τοῦ Κυρίλλου καὶ τοῦ Μεθοδίου. Τὴ μόνη ἐξαίρεση, ἡ ὁποία μάλιστα ὑποδεικνύει ὅτι ὑπὸ τὴ γενικὴ ἐπικεφαλίδα *βιβλία ρούσικα* λανθάνουν καὶ μερικὰ ἔργα μεταφρασμένα στὴ Βουλγαρία, ἀποτελεῖ τὸ βιβλίον τοῦ ἁγίου Παγκρατίου, δηλαδὴ τοῦ Παγκρατίου, ἐπισκόπου Ταυρομενίου¹¹. Εἶναι γνωστὸ ὅτι στὰ τέλη τοῦ Ι' ἢ στὶς ἀρχὲς τοῦ ΙΑ' αἰῶνα ἓνας Βούλγαρος λόγιος ὀνόματι Ἰωάννης Πρεσβύτερος εἶχε μεταφράσει τὸν ἐλληνικὸ Βίο τοῦ ἐν λόγῳ ἁγίου στὰ σλαβικὰ καὶ κατὰ συνέπεια θὰ ἦταν εὐλόγο νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ μονὴ Ξυλουργοῦ κατεῖχε ἀντίγραφο τῆς πρώιμης αὐτῆς μετάφρασης. Ἡ εἰκασία αὐτὴ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀπὸ τὴν πρὸ τοῦ ἔτους 1300

7. *Archives de l'Athos IV, Actes de Dionysiou*, ἔκδ. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Παρίσι 1968, ἀρ. 1, στ. 6-7. Πρβλ. *Pantéléēmôn*, 6-8 καὶ 18.

8. *Pantéléēmôn*, 8-10 καὶ 76-86, καὶ δὴ ἀρ. 8, στ. 36-38. Πρβλ. *ODB* III, 1573.

9. [F. TERNOVSKIJ], *Akty russkago na svjatom Athonê monastyryja sv. velikomučenika i cêlitelja Panteleimona (Acta praesertim Graeca, Rossici in monte Athos monasterii)*, Kiev 1873, 50-54, ἀρ. 6 *Pantéléēmôn*, 3-12 καὶ 65-76, ἀρ. 7, στ. 25-27.

10. SOLOVIEV, *Histoire*, 218-219· Mošin, *Russkie na Afone*, 63-64· SMOLITSCH, *Athos et la Russie*, 280-281· NASTASE, *La communauté œcuménique*, 284-299· P. SCHREINER, *Slavisches in den griechischen Athosurkunden, «Tgoli chole Mestro», Gedenkschrift für Reinhold Olesch*, Köln-Wien 1990, 313-314.

11. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, *Ἀγιολόγιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Ἀθῆναι 1960, 370· F. HALKIN, *Bibliotheca hagiographica graeca*, Βρυξέλλες³ 1957, ἀρ. 1410-1412. Πρβλ. *ODB* III, 1571-1572.

ἐποχή δὲν ἔχει διασωθεῖ καμία εἴδηση γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ρωσικῆς ἀπόδοσης τοῦ Βίου ἄσχετης καὶ ἀνεξάρτητης ἀπὸ ἐκείνη τοῦ Βουλγαροῦ Ἰωάννη. Ὁ Ἰωάννης Πρεσβύτερος εἶναι ἓνα πρόσωπο ἐλάχιστα γνωστό, τὸ ὁποῖο ὅμως φέρεται ὡς μεταφραστὴς δύο βίων, τοῦ Ἀντωνίου τοῦ Μεγάλου καὶ τοῦ ἐπισκόπου Ταυρομενίου Παγκρατίου. Στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι πολὺ σημαντικό νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι τὸ παλαιότερο σωζόμενο χειρόγραφο ποὺ περιέχει τὸ Βίο τοῦ Παγκρατίου εἶναι ἓνας σερβικὸς κώδικας τοῦ ΙΓ' αἰῶνα προερχόμενος ἀπὸ τὴ Χιλανδαρίου καὶ γραμμένος μὲ βάση βουλγαρικὸ πρότυπο¹². Δὲν ἀποκλείεται, λοιπόν, τὸ πρῶμο καὶ ἀρχαῖζον χιλανδαρινὸ ἀντίγραφο τοῦ Βίου, ποὺ σήμερα ἀπόκειται στὴ Sankt-Peterburg, νὰ εἶχε κάποια σχέση μὲ τὸ ἀντίτυπο ποὺ τὸ 1142 ἀνῆκε στὴ μονὴ Ξυλουργοῦ καὶ ἡ ὑπόθεσις αὐτὴ ἐνισχύεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι, σύμφωνα μὲ τοὺς βιογράφους τοῦ Δομεντιανὸ καὶ Θεοδοσίου, κατὰ τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ ΙΒ' αἰῶνος, ὁ δεύτερος ἰδρυτὴς τῆς Χιλανδαρίου καὶ μετέπειτα ἀρχιεπίσκοπος Σερβίας, ἅγιος Σάββας, ἔλαβε τὴν κουρὰ στὴ μονὴ τῶν Ρώσων¹³.

Τὸ μόνο συμπέρασμα ποὺ συνάγεται ἀπὸ τὰ ὡς ἄνω δεδομένα εἶναι ὅτι κατὰ πᾶσα πιθανότητα ἓνα ἀπὸ τὰ βιβλία ποὺ περιγράφονται ὡς *ρούσικα* ἦταν στὴν οὐσία βουλγαρικῆς προελεύσεως. Ἐπομένως, στὴν πρόσληψη τοῦ ἐλληνόφωνου ἀπογραφέα ἡ φράσις *βιβλία ρούσικα* δὲν δήλωνε τὸν ὀρθογραφικὸ κανόνα ποὺ ἀκολουθοῦσαν οἱ κώδικες παρὰ μόνο τὴ διαφορετικότητά τους ἀπὸ τὰ ἐλληνικὰ χειρόγραφα καί, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τοὺς χαρακτηρισμοὺς *ἐπιπρακίλιον χρυσοῦν ρούσικον*¹⁴ ἢ *ἐγχείριν ἐν τῆς Θεοτόκου βλάτιον ρούσικον*¹⁵, τὴ ξενικὴ προέλευσή τους. Κατὰ συνέπεια, στὰ 1142 οἱ περισσότεροι ἀγιορεῖτες δὲν πρέπει νὰ εἶχαν καμμιά ἀμφιβολία σχετικὰ μὲ τὸ ρωσικὸ χαρακτῆρα τῆς μονῆς Ξυλουργοῦ.

Οἱ Ρῶσοι ἐρευνητὲς συμφωνοῦν στὸ ὅτι ἡ κυριώτερη ἔνδειξη γιὰ τὸν ἐθνικὸ χαρακτῆρα τοῦ ιδρύματος περιέχεται στὸ χαρακτηρισμὸς *ἡ μονὴ τῶν Ρώσων*, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζεται στὰ ἐλληνικὰ ἔγγραφα τοῦ Ἁθῶ ἤδη ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ ΙΒ' αἰῶνα¹⁶. Ἡ πρώτη σχετικὴ πληροφορία ἀνάγεται στὸ 1142 καὶ προέρχεται ἀπὸ ἓνα συμφωνητικὸ μεταξὺ τῶν μονῶν Ξυλουργοῦ καὶ Φαλακροῦ, ὅπου γίνεται μνεῖα τοῦ

12. B. ANGELOV, *Iz starata bŭlgarska, ruska i srŭbska literatura*, Sofia 1967, II, 106-108 καὶ 130-132.

13. SOLOVIEV, *Histoire*, 222-223.

14. *Pantéléèmon*, ἀρ. 7, στ. 12.

15. *Pantéléèmon*, ἀρ. 7, στ. 19.

16. SOLOVIEV, *Histoire*, 220-222. MOŠIN, *Russkie na Afone*, 63-64. SMOLITSCH, *Athos et la Russie*, 281.

καθηγουμένου τῆς μονῆς Ξυλουργοῦ μοναχοῦ Βασιλείου τῶν Ρωσῶν¹⁷. Ἡ ἐπόμενη ἀναφορὰ χρονολογεῖται στὸ 1169 καὶ ἐντοπίζεται στὴν πράξη τῆς ἑνώσεως τῶν μονῶν Ξυλουργοῦ καὶ Θεσσαλονικέως: ὁ τιμώτατος μοναχὸς κύρ Λαυρέντιος καὶ καθηγούμενος τῆς τοῦ Ξυλουργοῦ ἡτοῖ τῶν Ρουσῶν¹⁸. Ἡ διατύπωση αὐτὴ ἐπανεμφανίζεται τὸ 1271¹⁹, τὸ 1311²⁰, στὰ 1320–1321²¹, τὸ 1329²², τὸ 1341²³, περὶ τὸ 1350²⁴, τὸ 1353²⁵, τὸ 1363²⁶, τὸ 1366²⁷, τὸ 1369²⁸, τὸ 1370²⁹, τὸ 1371³⁰, στὰ 1372–1375³¹, τὸ 1375³², τὸ 1376³³, στὰ 1376–77³⁴, στὰ 1380–1381³⁵, τὸ 1395³⁶, τὸ

17. *Archives de l'Athos XVII, Actes du Pantocrator*, ἔκδ. V. KRAVARI, Παρίσι 1991, ἀρ. 3, στ. 36.
18. *Pantéléēmōn*, ἀρ. 8, στ. 10 καὶ 16.
19. *Pantéléēmōn*, ἀρ. 9, στ. 3.
20. *Pantéléēmōn*, ἀρ. 10, στ. 18, 34 καὶ 62.
21. *Xéropotamou*, ἀρ. 20, στ. 52.
22. *Archives de l'Athos II², Actes de Kutlumus*, ἔκδ. P. LEMERLE, Παρίσι 1988, ἀρ. 15, στ. 6 καὶ 15.
23. *Archives de l'Athos XIII, Actes de Docheiariou*, ἔκδ. N. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Παρίσι 1984, ἀρ. 20, στ. 6, 13 καὶ 16.
24. *Archives de l'Athos X, Actes de Lavra III*, ἔκδ. P. LEMERLE, A. GUILLOU, N. SVORONOS καὶ Denise PAPACHRYSSANTHOU, Παρίσι 1979, ἀρ. 129, στ. 8.
25. *Pantéléēmōn*, ἀρ. 11, στ. 7, 21 καὶ 32.
26. *Pantéléēmōn*, ἀρ. 13, στ. 4, 10 καὶ 18.
27. *Actes de l'Athos V, Actes de Chilandar*, I. *Actes grecs*, ἔκδ. L. PETIT, *Viz. Vrem.* 17, 1911, *Priloženie* 1, ἀρ. 151, στ. 53· *Pantéléēmōn*, ἀρ. 14, στ. 11 καὶ 15.
28. *Kutlumus*, ἀρ. 26, στ. 9.
29. *Chilandar* I, ἀρ. 153, στ. 5, 11 καὶ 20.
30. V. MOŠIN-A. SOVRE, *Supplementa ad acta graeca Chilandarii*, Ljubljana 1948, ἀρ. 8, στ. 65.
31. *Acta Rossici*, 375, ἀρ. 53. Πρβλ. *Pantéléēmōn*, σερβικὸ ἔγγραφο ἀρ. 6, 169–172 καὶ πίνακες XLIX–L.
32. *Pantéléēmōn*, ἀρ. 15, στ. 7.
33. *Actes de l'Athos V, Actes de Chilandar*, II. *Actes slaves*, ἔκδ. L. PETIT, *Viz. Vrem.* 19, 1915, *Priloženie* 1, ἀρ. 59, στ. 1–2.
34. *Acta Rossici*, 371, ἀρ. 52. Πρβλ. *Pantéléēmōn*, σερβικὸ ἔγγραφο ἀρ. 7, σ. 172–174 καὶ πίναξ XLVIII.
35. *Acta Rossici*, 378–379, ἀρ. 54. Πρβλ. *Pantéléēmōn*, σερβικὸ ἔγγραφο ἀρ. 8, σ. 174–176 καὶ πίναξ LI· *Acta Rossici*, 381, ἀρ. 55. Πρβλ. *Pantéléēmōn*, σερβικὸ ἔγγραφο ἀρ. 9, σ. 176–177 καὶ πίναξ LII.
36. *Lavra* III, ἀρ. 154, στ. 138.

1400³⁷, τὸ 1405³⁸, τὸ 1406³⁹, τὸ 1407⁴⁰, τὸ 1419⁴¹, στὰ 1420-1422⁴², τὸ 1422⁴³, τὸ 1424⁴⁴, στὰ 1427-1429⁴⁵, τὸ 1430⁴⁶, τὸ 1433⁴⁷, τὸ 1439⁴⁸, τὸ 1452⁴⁹, τὸ 1466⁵⁰, τὸ 1472⁵¹, τὸ 1481⁵², στὰ 1491-1492⁵³, στὰ 1493-1494⁵⁴, στὰ 1481-1496⁵⁵, τὸ 1503⁵⁶, τὸ 1586⁵⁷ καὶ τέλος τὸ 1591⁵⁸. Ἡ συχνότητά της εἰκονογραφεῖ ἀνάγλυφα τὴν προσήλωσι τῶν ἀθωνιτῶν στὸ τύπο *μονὴ τῶν Ρώσων*, ἀκόμη καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ ΙΔ' αἰῶνα, ὅταν ἡ μονὴ εἶχε περιέλθει ὑπὸ τὴν ἔντονη ἐπιρροὴ τῶν Σέρβων ἡγεμόνων⁵⁹. Γίνεται λοιπὸν σαφές, ὅτι οἱ τυχὸν διακυμάνσεις στὶς ἐθνικὲς ἰσορροπίες μέσα στὸ καθίδρυμα δὲν ἔθιγαν καθόλου τὴν προσωνυμία του.

Ἡ πρώτη σλαβικὴ ὑπογραφή ἡγουμένου τῶν Ρώσων ἐμφανίζεται τὸ 1262, σὲ πράξη τοῦ πρώτου Ἀρσενίου φυλασσόμενι στὴ Δοχειαρίου: **Μεθοδιε ηγουμενος**

37. *Acta Rossici*, 394-395, ἀρ. 58. Πρβλ. *Pantéléēmôn*, σερβικὸ ἔγγραφο ἀρ. 12, σ. 182-184 καὶ πῖναξ LIV.

38. *Lavra III*, ἀρ. 158, στ. 19.

39. *Pantéléēmôn*, ἀρ. 16, στ. 2.

40. *Pantéléēmôn*, ἀρ. 17, στ. 1, 10, 16, 40 καὶ 42.

41. *Pantéléēmôn*, ἀρ. 18, στ. 2 καὶ 18.

42. *Acta Rossici*, 407, ἀρ. 60. Πρβλ. *Pantéléēmôn*, σερβικὸ ἔγγραφο ἀρ. 14, σ. 188-189 καὶ πῖναξ LVI.

43. *Pantéléēmôn*, ἀρ. 19, στ. 2 καὶ 6.

44. *Docheiariou*, ἀρ. 59, στ. 80.

45. *Acta Rossici*, 409, ἀρ. 61. Πρβλ. *Pantéléēmôn*, σερβικὸ ἔγγραφο ἀρ. 15, σ. 189-190 καὶ πῖναξ LVI.

46. *Pantéléēmôn*, ἀρ. 20, στ. 1, 2, 13, 21, 23, 33, 34, 39 καὶ 42.

47. *Kutlumis*, ἀρ. 46, στ. 14, 15, 17, 19, 30, 35.

48. L. MAVROMMATIS, Une acte slave de Vatopedi, *Hilandarski Zbornik* 4, 1978, 137-140, στ. 1 καὶ 25.

49. *Archives de l'Athos XV, Actes du Xénophon*, ἔκδ. Denise PAPACHRYSSANTHOU, Παρίσι 1986, ἀρ. 33, στ. 1.

50. N. DYLEVSKIJ, Dogovor 1466 goda meždu bolgarskim Ryl'skim monastyrem i obitelju Panteleimona - Russikom na Afone, *Études balkaniques* 2, 1969, 81-99, στ. 27· *Chilandar*, ἀρ. 12, στ. 31.

51. *Dionysiou*, ἀρ. 31, στ. 23.

52. *Dionysiou*, ἀρ. 34, στ. 22.

53. *Pantocrator*, ἀρ. 28, στ. 1.

54. *Dionysiou*, ἀρ. 36, στ. 29.

55. *Docheiariou*, ἀρ. 61, στ. 12 καὶ 20-24· *Dionysiou*, ἀρ. 39, στ. 31.

56. *Dionysiou*, ἀρ. 42, στ. 3.

57. *Kutlumis*, ἀρ. 59, στ. 20.

58. *Acta Rossici*, 416, ἀρ. 62.

59. *Acta Rossici*, 375. Πρβλ. *Pantéléēmôn*, 12-16.

τον Ρως⁶⁰. Ἡ γραφή της χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἔντονες σλαβικὲς ἐπιδράσεις καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Μεθοδίου φέρει τὴν τυπικὴ γιὰ τὰ σερβικὰ κατάληξη *ие*. Ὡστόσο, ἡ γλῶσσα ποὺ χρησιμοποιεῖται εἶναι ἡ ἑλληνικὴ, ὁπότε κάθε εἰκασία σχετικὰ μὲ τὴν καταγωγή του θὰ ἦταν ἐπισηφαλὴς.

Τὸ 1316, σὲ πράξη τοῦ πρώτου Ἰσαὰκ φυλασσόμενη στὴ Βατοπεδίου, συναντᾷ κανεῖς τὴν ὑπογραφή τοῦ μοναχοῦ καὶ δικαίου τῆς ρωσικῆς μονῆς Μακαρίου: **Макаріе монах и дикєω мартинсѡє ρѡсѡго м(ан)астыри потписє**⁶¹. Ὁμοιοδεῖγμα τῆς ἴδιας ὑπογραφῆς ὑπάρχει καὶ στὸ ζωγραφικὸ ἀντίτυπο τοῦ ἴδιου ἐγγράφου: **Макаріе монах и дикє ρѡсѡго монастырѣ Маріє писє**⁶². Ἡ τελευταία περίπτωση ὅμως παρουσιάζει κάποια προβλήματα, διότι, σύμφωνα μὲ τὴν ἑρμηνεία τοῦ V. Mošin, φαίνεται νὰ περιέχει τὸ ὄνομα Μαρία σὲ μιὰ ἀρχαῖζουσα γενικὴ πτώση (**Маріє**), ἡ ὁποία ναὶ μὲν τηρεῖ τὸν γραμματικὸ κανόνα τῶν σλαβικῶν τῆς ἐποχῆς τῶν ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου, ἀλλὰ στὰ ρωσικὰ θὰ προφερόταν πανομοιότυπα μὲ τὴν ὀνομαστικὴ πτώση **Маріє**, λόγῳ τῆς χαρακτηριστικῆς γιὰ τὴ ρωσικὴ γλῶσσα πρώτης σύγκυσης μεταξὺ τῶν φθόγγων *я* καὶ *ѣ*⁶³. Ὁ τύπος **Маріє** θὰ εἶχε φωνητικὴ ἀξία γενικῆς πτώσεως κυρίως γιὰ τοὺς βουλγαρόφωνους, ἐνῶ γιὰ ἕναν Ρῶσο θὰ ταυτιζόταν μὲ τὴν ὀνομαστικὴ καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ τονισθεῖ ὅτι ἡ παράθεση τοῦ ὀνόματος τοῦ προστάτη ἁγίου τῆς μονῆς ναὶ μὲν ἀπαιτεῖ γενικὴ πτώση, ἀλλὰ οὐδέποτε θὰ παρέλειπε τὸ ἐπίθετο *ἅγιος*, ὅπως συμβαίνει ἐν προκειμένῳ. Κατὰ συνέπεια, εἶναι μᾶλλον ἀπίθανο ἡ φράση νὰ περιεῖχε τὸ ὄνομα τῆς Θεοτόκου ἀππληλαγμένο ἀπὸ κάθε τιμητικὸ προσδιορισμό, ὅπως τὸ ἐξέλαβε ὁ V. Mošin, διότι τότε ἡ ἑλληνικὴ ἀπόδοσή της θὰ ἦταν *Μακάριος μοναχὸς καὶ δικαῖος τῆς ρωσικῆς μονῆς (τῆς) Μαρίας ἔγραψε*. Ἐπὶ πλέον, τὸ 1316 ἡ μονὴ τῶν Ρώσων ἀναμφίβολα ἐτιμᾶτο στὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος⁶⁴, ὁπότε

60. Docheiariou, ἀρ. 7, στ. 44. Πρβλ. *Pantéléēmōn*, 10 καὶ 18.

61. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, *Ἑκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* 9, 1889, 101-104· Γ. ΣΜΥΡΝΑΚΗΣ, *Τὸ Ἅγιον Ὄρος*, Ἀθῆναι 1903, 83-85· *Actes de l'Athos III, Actes d'Esphigmenou*, ἔκδ. L. PETIT καὶ W. REGEL, *Viz. Vrem.* 12, 1906, Priloženie 1, 14-22, ἀρ. VII· *Archives de l'Athos VI, Actes d'Esphigmenou* (στὸ ἐξῆς *Esphigmenou*), ἔκδ. J. LEFORT, Παρίσι 1973, 83-95, ἀρ. 12, στ. 141. Εὐχαριστῶ τὸν κ. Κρ. Χρυσόχοϊδον καὶ τὸν π. Ἀρσένιο Βατοπεδινὸ ποὺ μὲ διευκόλυναν στὴν ἀποδελτίωση τῆς ὑπογραφῆς ἀπὸ τὸ πρωτότυπο ποὺ ἀπόκειται στὴ Βατοπεδίου. Πρόκειται γιὰ τὸ 14 ω ἐγγράφο τοῦ Α' τετραγώνου τοῦ βατοπεδινοῦ ἀρχείου. Πρβλ. *Pantéléēmōn*, 11 καὶ 18.

62. V. Mošin, *Akti iz svetogorskih arhiva, Spomenik Srpske Kraljevske Akademije* 91, 1939, 189 (ἀρ. 6).

63. Α.-Μ. ΤΟΤΟΜΑΝΟΒΑ, *Redakcii na starobŭlgarskija ezik, Izsledvanija po Kirilometodievistika*, Σόφια 1985, 195.

64. Πρβλ. *Pantéléēmōn*, 10 καὶ ἀρ. 10 (1311), στ. 18-20: *οἱ ἐν τῇ κατὰ τὸ Ἅγιον Ὄρος διακειμένη σεβασμιά τῶν Ρώσων μονῇ τῇ εἰς ὄνομα τιμωμένῃ τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος*.

εἶναι ἐμφανὲς ὅτι ἡ ὑπογραφή δὲν περιλαμβάνει τὸ ὄνομα τῆς Θεοτόκου, ἀλλὰ πιθανότατα τὴν ἐλληνικὴ λέξη *μάρτυς*, ἡ ὁποία ἄλλωστε ἀπαντᾶται καὶ στὰ ὑπόλοιπα δείγματα τῆς ὑπογραφῆς τοῦ Μακαρίου ὑπὸ τὸν ρηματικὸ τύπο *μαρτισοῦε* (μαρτυρῶν)⁶⁵. Ἡ γλωσσικὴ ταυτότητα τοῦ Μακαρίου ὀρίζεται ὡς ρωσικὴ μὲ ἀρκετὴ βεβαιότητα, λόγῳ τῆς ἀντικατάστασης τοῦ λογικὰ ἀναμενόμενου *ia* μὲ **k*, ἀφοῦ ἡ ὀρθὴ γραφὴ εἶναι *μονασтира* καὶ ὄχι *μονастиръ*. Στὶς ἀρχὲς τοῦ ΙΔ' αἰῶνα τὸ φαινόμενο αὐτό, μετὰ ἀπὸ μαλακὸ *p* ἢ *n*, προσιδιάζει κυρίως στὴν ὀρθογραφία τῶν ρωσικῶν⁶⁶.

Στὸ ἴδιο ἔγγραφο τοῦ πρώτου Ἰσαάκ, στὸ ἀντίτυπο τῆς μονῆς Βατοπεδίου, σώζεται ἡ ὑπογραφή τοῦ Συμεὼν τοῦ Βερροιώτου, πνευματικοῦ τῶν Ρώσων: *Симеон(н) κρωμωναχως μονис τοῦ Βεριωτοῦ πνευματικως των Ρωσων μαρτιρω κε νп(ε)гра(ψα)*⁶⁷. Ἡ παρουσία τοῦ κυριλλικοῦ συμπλέγματος *к* στὴν ἀρχὴ τῆς λέξης *ἱερομόναχος* ὑποδεικνύει πὼς ἡ ὑπογραφή εἶναι ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὴ γραφὴ τῶν σλαβικῶν. Σημειωτέον μάλιστα ὅτι, σύμφωνα μὲ τὸ V. Мошин, ὁ Συμεὼν ὑπογράφει τὸ ζωγραφικὸ ἀντίτυπο τοῦ ἴδιου ἐγγράφου μὲ κυριλλικοὺς χαρακτήρες: *Симеон(о)нахос монис тоῦ Βεριωτοῦ (пн)евматикос των Ρосο(н) μαρτυρων κεπεграψа*⁶⁸. Οἱ δύο αὐτὲς ὑπογραφὲς φανερῶνουν πὼς ἕνας σλαβόφωνος ἱερομόναχος τῆς μονῆς τοῦ Βερροιώτου ἦταν πνευματικὸς τῆς μονῆς τῶν Ρώσων, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν μᾶς προσφέρουν κανένα ἀπολύτως στοιχεῖο σχετικὰ μὲ τὴν καταγωγὴ του.

Τὸ 1322, σὲ πράξη τοῦ πρώτου Ἰσαάκ ποὺ διευθετεῖ ἐδαφικὴ διένεξη μεταξὺ τῶν μονῶν Ἐσφιγμένου καὶ Χιλανδαρίου ἀπαντᾶται ἡ ὑπογραφή τοῦ ἡγουμένου τῶν Ρώσων Λουκά: *Λουκα ἱερομόναχъ ηγοуменъ ρωскипаго μονастиръ*⁶⁹. Τὸ ἰδίωμα τοῦ Λουκά ἀντικαθιστᾷ τὸ λογικὰ ἀναμενόμενο *ia* μὲ **k* (*μονастиръ*) καί, ὅπως ἤδη τονίσαμε, τὸ φαινόμενο αὐτὸ ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ γνωρίσματα τῶν μεσαιωνικῶν ρωσικῶν.

Τὸ 1325, σὲ ἀνέκδοτο ἔγγραφο τῆς Βατοπεδίου, τὸ ὁποῖο ἀποτύχαμε νὰ ἐντοπίσουμε, συναντᾷ κανεὶς τὴ σλαβικὴ ὑπογραφή τοῦ *ἡγουμένου τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος Ἰωάννη*⁷⁰. Ἡ ἐξακρίβωση τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ τοῦ ἀτόμου εἶναι ἐκ τῶν πραγμάτων ἀδύνατη.

65. Πρβλ. *Pantéléèmon*, 11.

66. Totomanova, *Redakcii*, 197.

67. Ἡ ἀποδελτίωση τῆς ὑπογραφῆς ἐγίνε ἀπὸ τὸ πρωτότυπο. Βλ. *Esphigmenou*, ἀρ. 12, στ. 168: *Σημεὼν ἱερομόναχος μονῆς τοῦ Βερνώτου πνευματικως των Ρουσων μαρτιρων καὶ υπεγραψа*. Πρβλ. *Pantéléèmon*, 11 καὶ 18.

68. Мошин, *Akti*, 188 καὶ 190 (ἀρ. 6).

69. *Chilandar I*, ἀρ. 77, στ. 73. Πρβλ. *Pantéléèmon*, 11 καὶ 18.

70. Φωτογραφία στὸ Collège de France. Πρβλ. καὶ *Pantéléèmon*, 11-12 καὶ 18.

Σε πλαστό έγγραφο της Σύναξης που ἐπιλύει διαφορὰ μεταξύ τῶν μονῶν Βατοπεδίου καὶ Χιλανδαρίου καὶ φέρει χρονολογία 1338, ἐμφανίζεται ἡ ὑπογραφή τοῦ ἡγουμένου Ἰωσήφ: **иұоұмєн рѡұшкѣ иєромонахъ Иωсѣфъ**⁷¹. Τὸ ἰδίωμα καὶ πάλι δὲν εἶναι πολὺ διαφωτιστικό, ἐὰν ἐξαιρέσει κανεὶς τὸν αὐτοχαρακτηρισμὸ **иұоұмєн рѡұшкѣ**, ὁ ὁποῖος μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ καὶ ὡς *ἡγούμενος τῶν Ρώσων* καὶ ὡς ὁ *Ρώσος ἡγούμενος*. Δὲν εἶναι βέβαιο ἂν ὁ τύπος αὐτὸς σχετίζεται μὲ τὴν γλωσσικὴ ταυτότητα τοῦ Ἰωσήφ, ἡ ὁποία παραμένει ἄδηλη. Ὁ ἡγούμενος αὐτὸς δὲν μνημονεύεται στὴν προσωπογραφικὴ συγκεφαλαίωση τῶν ἡγουμένων τοῦ Ρωσικοῦ, ἐνῶ ἡ πλαστότητα τῆς πράξεως ἔχει συζητηθεῖ καὶ ἀποδειχθεῖ ἀπὸ τὸ L. Petit⁷².

Σε πλαστὸ παραχωρητήριο ἐγγράφο τῆς Συνάξεως πρὸς τὴ Χιλανδαρίου μὲ χρονολογία 1347 ἐντοπίζεται ὁ ἡγούμενος τῶν Ρώσων Ἰωακείμ: **рѡұшкаго монастира (в)єтаұо Пантелеимона Иωακѣмъ иєромонахъ и иұоұмєнъ подписахъ**⁷³. Τὴν ἴδια χρονιὰ ὁ Ἰωακείμ ἀναφέρεται ὡς μάρτυρας καὶ σὲ παραχωρητήριο ἐγγράφο τοῦ Στεφάνου Dushan πρὸς τὴ Χιλανδαρίου: **рѡұшкѣ иұоұмєнъ Иωακѣмъ иєромонахъ**⁷⁴. Μνημονεύεται ἐπίσης σὲ ὑποπτη χιλανδαρινὴ πράξη μὲ χρονολογία 1348: **рѡұшскѣи иұ҃мєнъ Иωακѣмъ иєромонахъ**⁷⁵, καὶ ὑπογράφει στὰ ἐλληνικὰ ἔνα ἀκόμη ἐγγράφο τῆς σερβικῆς μονῆς ποὺ φέρει χρονολογία 1348. Δυστυχῶς ὅμως, ὅλα τὰ ἐγγράφα στὰ ὁποῖα ἐμφανίζεται δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ πολὺ μεταγενέστερα καὶ μάλιστα ἀδέξια χιλανδαρινὰ πλαστογραφήματα⁷⁶. Κατὰ συνέπεια, φαίνεται ὅτι στὰ μέσα τοῦ ΙΔ' αἰῶνα μᾶλλον δὲν ὑφίστατο κανένας ἡγούμενος τῶν Ρώσων ὀνόματι Ἰωακείμ.

Ἡ ἐπόμενη ἄμεση ἔνδειξη γιὰ παρουσία σλαβοφώνων στὴ ρωσικὴ μονὴ προέρχεται ἀπὸ σλαβικὸ Τετραεὺς ἀγγελο τῆς Χιλανδαρίου γραμμένο περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΔ' αἰῶνα ἀπὸ τὸν μοναχὸ Γρηγόριο στὴ μονὴ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος, κατόπιν παραινέσεως τοῦ ἡγουμένου Ἰησαΐα: **Григоріє именемъ мнихъ а не дѣломъ, исписахъ сию книжицу свѣтомоу великомученикоу Христову Пантелеи-**

71. *Chilandar I*, ἀρ. 128, στ. 69.

72. *Chilandar I*, 266 (σημείωση). Πρβλ. *Pantéléēmōn*, 18.

73. *Chilandar I*, ἀρ. 136, στ. 69-70.

74. *Chilandar II*, ἀρ. 37, στ. 99-100.

75. *Chilandar II*, ἀρ. 40, στ. 98.

76. *Chilandar I*, ἀρ. 137, στ. 120. Ἡ πλαστότητα τῶν ἐγγράφων ποὺ ἀναφέραμε προκύπτει ἀπὸ τὴ μνεία τοῦ Διονυσίου ἡγουμένου Θεοδοσίου, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται στερεότυπη καὶ στὶς τέσσερις πράξεις (*Chilandar I*, ἀρ. 136, στ. 89-90· ἀρ. 137, στ. 133· *Chilandar II*, ἀρ. 37, στ. 106-107· ἀρ. 40, στ. 105-106). Πρόκειται περὶ ἀναχρονισμοῦ, διότι μονὴ Διονυσίου ἀποδεδειγμένα ἰδρύθηκε δύο δεκαετίες ἀργότερα, περὶ τὸ 1374. Πρβλ. *Dionysiou*, 5-13.

μοναχ, повелѣниємъ господина и вѣща ми всесвѣтнаго старца Исана⁷⁷. Τὸ κωδικογραφικὸ σημεῖωμα καταδεικνύει ὅτι ὁ Γρηγόριος χρησιμοποιεῖ τὶς κπιτικὲς ἀντωνυμίες κατὰ τρόπο ἐκδηλὰ σλαβοβουλκανικό, διότι ἕνας Ρῶσος οὐδέποτε θὰ ἐγκατέλειπε τὸν ὀρθὸ τύπο **вѣща мого** πρὸς ὄφελος τῆς συντετμημένης παραλλαγῆς τοῦ **вѣща ми**, ὅπου ἡ προσωπικὴ ἀντωνυμία λαμβάνει τὴν κατάληξη δοτικῆς πτώσεως, ἀκριβῶς ὅπως συμβαίνει στὰ σύγχρονα βουλγαρικά καὶ ἐν μέρει στὰ σερβικά. Κατὰ συνέπεια εἶναι πολὺ πιθανὸ ὁ Γρηγόριος νὰ ἦταν σερβόφωνος, μιὰ καὶ ἡ ὀρθογραφία του εἶναι σερβικὴ τῆς Ράσκας. Δυστυχῶς ὅμως, ἀναφορικὰ μὲ τὴν καταγωγὴ τοῦ ἡγουμένου Ἰσαΐα πᾶσα εἰκασία θὰ ἦταν παρακινδυνευμένη.

Σὲ χιλανδαρινὸ ἔγγραφο τοῦ 1366 ἐμφανίζεται ἡ ὑπογραφή τοῦ προηγουμένου τῶν Ρώσων Εὐθυμίου: **проигрѣмъ рѣшкы кромонахъ Іѳтѣмне**⁷⁸. Δυστυχῶς, τὰ ὀρθογραφικὰ γνωρίσματά της εἶναι ἀρκετὰ δυσπροσδιόριστα καὶ δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ προσδιορίσουμε τὴν καταγωγὴ τοῦ ὑπογράφοντος.

Στὰ 1395-1396, σὲ σερβικὸ ἔγγραφο τῆς ρωσικῆς μονῆς, ὡς ἡγούμενος τοῦ ιδρύματος μνημονεύεται κάποιος Νικόδημος: **свѣрени игѣмънъ с(в)л(д)го Пантелеимона Никодимъ**⁷⁹. Τῆς ὑπογραφῆς του προτάσσεται κατάλογος 38 μοναχῶν τοῦ Ρωσικοῦ, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἴσως λανθάνουν καὶ ἀρκετοὶ ἐλληνόφωνοι. Τὸ ἰδίωμα τοῦ Νικοδήμου δὲν διασαφηνίζει ἐπαρκῶς τὴν καταγωγή του, ἐνῶ ὡς πρὸς τοὺς ἄλλους κάθε υπόθεση θὰ ἦταν παρακινδυνευμένη, μὲ μόνη ἐξαίρεση ἕναν ἀνώνυμο πνευματικὸ πού προσδιορίζεται ὡς **петръчкы**, δηλαδὴ ὡς *Πετρισιώτης*. Σχετικὰ μὲ τὸ ἄτομο αὐτὸ μπορούμε νὰ υποθέσουμε ὅτι εἶχε μονάσει γιὰ κάποιο χρονικὸ διάστημα στὴ μονὴ τῆς Θεοτόκου Πετριτσιώτισσας στὸ Βαčκονο, ἡ ὁποία ἦδη ἀπὸ τὸ 1344 εἶχε περιέλθει ὑπὸ τὸν ἔλεγχο τοῦ Βούλγαρου τσάρου Ἰωάννη Ἀλεξάνδρου καὶ στὴ συνέχεια εἶχε ἀποτελέσει πόλο ἐλξέως γιὰ τοὺς βουλγαρόφωνους μοναχοὺς⁸⁰. Δὲν ἀποκλείεται λοιπὸν ὁ ἀνώνυμος *Πετρισιώτης* πνευματικὸς τοῦ Ρωσικοῦ νὰ ἦταν στὴν οὐσία βουλγαρικῆς καταγωγῆς.

Σὲ πλαστὸ ἔγγραφο τοῦ πρώτου Ἰσαὰκ μὲ χρονολογία 1399 ἀπαντᾶται ἡ ὑπογραφή τοῦ ἡγουμένου τῶν Ρώσων Δανιὴλ: **Данїилъ ѿермонахъ игѣмънъ рѣшкы**⁸¹. Τὸ ἰδίωμα τῆς ὑπογραφῆς εἶναι τόσο οὐδέτερο, ὥστε ὁ γλωσσικὸς προσδιορισμὸς ἀποβαίνει ἀδύνατος. Τὸ ἔγγραφο, ὅμως, εἶναι ἀναμφίβολα πλαστὸ καὶ ἔτσι δὲν

77. Lj. STOJANOVIĆ, *Stari srpski zapisi i natpisi*, I, Βελιγράδι 1902, ἀρ. 99 D. BOGDANOVIĆ, *Katalog ćirilskih rukopisa manastira Hilandara*, Βελιγράδι 1978, ἀρ. 11. Ἡ μνεία ἐντοπίζεται στὸ φ. 278 τοῦ κώδικος.

78. *Chilandar I*, ἀρ. 152, στ. 50.

79. *Pantéléemôn*, σερβικὸ ἔγγραφο ἀρ. 12, σ. 182-184 καὶ πίναξ LIV.

80. *ODB III*, 1644.

81. *Docheiariou*, Appendice VI, στ. 142.

μπορούμε να εἴμαστε βέβαιοι ὅτι ὁ Δανιὴλ ὑπῆρξε πραγματικὸ πρόσωπο καὶ δὲν ἐπινοήθηκε ἀπὸ τὸν πλαστογράφο.

Στὴν περίοδο 1375–1400 ἀνάγεται τὸ κωδικογραφικὸ σημεῖωμα ἑνὸς χιλανδαρινοῦ σύμμεικτου τόμου, ποὺ περιέχει ἀγιογραφικὰ κείμενα καὶ διάφορες ὁμιλίες σχετικὲς μὲ τὸ ἡσυχαστικὸ κίνημα. Τὸ σημεῖωμα αὐτὸ ἀναφέρει ὅτι ἡ ἀντιγραφή τοῦ χειρογράφου περατώθηκε ἀπὸ τὸν ἱερέα Νεῖλο στὴ ρωσικὴ μονὴ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος μὲ δικές του δαπάνες. Ἡ μόνη ἔνδειξη γιὰ τὴν καταγωγὴ τοῦ Νεῖλου εἶναι ἡ ὀρθογραφία του, ἡ ὁποία φαίνεται νὰ ἀκολουθεῖ τὸν σερβικὸ κανόνα τῆς Ράσκας καὶ τὸν ὀρίζει ὡς ἄτομο μὲ σερβικὴ βασικὴ παιδεία: **Сию книгу съписа попь Ниль оу Рох(е)хъ т(р)охѡм и ѡткѡм своимъ Богъ да га прѡсти въ днь страшнаго соѡда Христова ѡт вечнихъ мѡкъ**⁸².

Στὰ τέλη τοῦ ΙΔ' αἰῶνα, στὸ Χιλανδαρινὸ ἡσυχαστήριο τοῦ ἁγίου Νικολάου καὶ στὴ μονὴ Παντελεήμονος, δύο ἀνώνυμοι γραφεῖς ἀντέγραψαν τὸ κείμενο ἑνὸς Τυπικοῦ, ἀφήνοντας σύντομα κωδικογραφικὰ σημεῖωματα, στὰ ὁποῖα δηλώνουν μόνο τὸν τόπο ὅπου ἐργάσθηκαν: **Сие писахъ оу с(ве)тогѡ Пантелеимона ... Сие писахъ оу с(ве)тогѡ Николѡ оу сѡхастари прѣч(ъ)стикѡ Б(огороди)це Хиландарскѡ**⁸³. Τὸ ἰδίωμα τοῦ ἀντιγραφέα ποὺ ἔδρασε στὸ Ρωσικὸ φαίνεται νὰ ἔχει κάποια σερβικὴ ἀπόχρωση, ἀλλὰ τὸ στοιχεῖο αὐτὸ δὲν ἐπαρκεῖ γιὰ νὰ προδιορίσουμε τὴν καταγωγὴ του μὲ βεβαιότητα.

Τὸ 1405, σὲ ἔγγραφο τῆς Μεγίστης Λαύρας ἐντοπίζεται ἡ ἐλληνικὴ ὑπογραφή ἑνὸς ἐκκλησιάρχῃ τοῦ Ρωσικοῦ: *Ἰωβάνης ἱερομόναχος καὶ ἐκκλησιάρχῃς τῶν Ρωσῶν*⁸⁴. Στὴν περίπτωσι αὕτῃ ἡ βασικὴ ἔνδειξη ὅτι πρόκειται περὶ Σλάβου εἶναι ἡ ἀναμφίβολα σερβικὴ ἐκφορὰ τοῦ ὀνόματος Ἰωάννης ὡς *Ἰωβάννης*, γεγονὸς ποὺ ὑποδεικνύει ὅτι πρόκειται γιὰ σερβόφωνο ἄτομο, τὸ ὁποῖο, ἂν κρίνει κανεὶς ἀπὸ τὸ ductus τῆς ὑπογραφῆς του, πρέπει νὰ εἶχε ἀρκετὴ ἐξοικείωσι μὲ τὴν χρῆσι τῶν ἐλληνικῶν.

Μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1402 καὶ 1422, σὲ σερβικὸ ἔγγραφο τῆς ρωσικῆς μονῆς ὡς ἡγούμενος τοῦ ἰδρύματος ἐμφανίζεται ὁ ἱερομόναχος Ἰλαρίων: **игоумень с(ва)т(а)го Панделемона иеромонахъ Иларион**⁸⁵. Στὸ τέλος τοῦ ἐγγράφου καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν ὑπογραφή του παρατίθεται κατάλογος 37 Παντελεημονιτῶν μοναχῶν, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους ξεχωρίζει ὁ ἥδη ἀναφερθεὶς προηγούμενος Νικόδημος καὶ

82. BOGDANOVIĆ, *Katalog Hilandara*, ἀρ. 476. Ἡ μνεία ἐντοπίζεται στὸ φ. 313 τοῦ κώδικος.

83. H. KODOV, *Opis na slavonskite rukopisi v bibliotekata na BAN*, Σόφια 1969, ἀρ. 67. Ἡ μνεία ἐντοπίζεται στὸ φ. 59ν τοῦ κώδικος.

84. *Lavra III*, ἀρ. 158, στ. 19 καὶ πίναξ CCIII.

85. *Pantéléemôn*, σερβικὸ ἔγγραφο ἀρ. 14, σ. 188–189 καὶ πίναξ LVI.

ἴσως λανθάνουν ἀρκετοὶ ἐλληνόφωνοι. Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ Ἱλαρίωνος δὲν φωτίζει ἐπαρκῶς τὴν καταγωγή του, ἐνῶ ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ὑπόλοιπους κάθε εἰκασία θὰ ἦταν ἐπισηφαλὴς.

Τὸ 1423, σὲ πράξη τοῦ πρώτου Μαλαχία ἀποκείμενη στὴν Ἀγίου Παύλου ἀπαντᾶται ἡ ὑπογραφή τοῦ ἡγουμένου τῶν Ρώσων Χαρίτωνος: **ИГОУМЕНЪ ЧЪСТНЫКЪ И С(ВΛ)ЩЕННЫКЪ ОБИТЪЛИ Ц(А)Р(С)КЫКЪ РОУШКЫЕ ХАРИТОНЪ ІЕРОМОНАХЪ**⁸⁶. Τὸ 1449 ὁ ἴδιος προσυπογράφει ὡς ἡγούμενος καὶ ἓνα ἀνέκδοτο ἔγγραφο τῆς μονῆς Βατοπεδίου: **С(ВΛ)ЩЕННИКЪ ОБИТЪЛИ С(ВΛ)Т(А)ГО ВЕЛИКОМ(Ж)Ч(Е)Н(И)КА ПАНДЕЛЕИМОНА ИГОУМЕН ІЕРОМОНАХЪ ХАРИТОНЪ**⁸⁷, ἐνῶ τὸ 1469 μνημονεύεται ὡς προηγούμενος στὸ κείμενο ἐνὸς συμφωνητικοῦ ποὺ συνήφθη μεταξὺ τῶν μονῶν τοῦ Ἀγίου Παντελεήμονος καὶ τοῦ Ἀγίου Ἰωάννη στὸ ὄρος Rila τῆς Βουλγαρίας: **ПРОИГЪМЕН РОУШКЫ ХАРИТОНЪ**⁸⁸. Ἡ παρατεταμένη αὐτὴ παρουσία, ἡ ὁποία καλύπτει ὁλόκληρη πεντηκονταετία (1423-1469), εἶναι ἀρκετὰ ἀσυνήθιστη γιὰ τὰ δεδομένα τοῦ ΙΕ΄ αἰώνα, ἀλλὰ ὅπωςδήποτε ἡ περίοδος τῆς ἐνεργοῦ ἡγουμενίας τοῦ Χαρίτωνος θὰ διήρκεσε πολὺ λιγότερο, ἀπὸ τὸ 1423 ὡς τὸ 1449. Ἐκ πρώτης ὄψεως, εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ πρόκειται γιὰ ἓνα μόνο ἄτομο, ἀλλὰ δὲν μπορούμε νὰ ἀποκλείσουμε τὸ ἐνδεχόμενο νὰ ἔχουμε μπροστὰ μας σειρά ἀπὸ γέροντες καὶ ὑποτακτικούς, οἱ ὁποῖοι προσπάθησαν νὰ διαιωνίσουν τὴ μεταξὺ τους πνευματικὴ σχέση, υἱοθετώντας τὸ ἴδιο μοναστικὸ ὄνομα. Τὰ γλωσσικὰ δεδομένα τῶν ὑπογραφῶν, ἰδίως οἱ τυπικὰ σερβικὲς καταλήξεις τῆς σύνθετης γενικῆς πτώσεως ἐνικοῦ τῶν θηλυκῶν ἐπιθέτων **ИК** καὶ **ЫК**, οἱ ὁποῖες ἀπαντοῦν σχεδὸν πανομοιότυπες στὶς ὑπογραφὰς τῶν ἐτῶν 1423 καὶ 1449, συνηγοροῦν, ὥστόσο, στὴν ὑπόθεση ὅτι μᾶλλον δὲν πρόκειται γιὰ συνονόματους, ἀλλὰ γιὰ ἓνα μόνο, μᾶλλον σερβόφωνο, ἄτομο.

Τὸ 1424, σὲ ἔγγραφο τῆς μονῆς Δοχειαρίου ἐντοπίζεται ἡ ὑπογραφή τοῦ προηγούμενου τῶν Ρώσων Δωροθέου: *ὁ προηγούμενος τῶν Ρουσῶν Δωρόθεος ἱερομόναχος καὶ δικαίου τοῦ Ἑσφιγμένου*⁸⁹. Δὲν εἶναι βέβαιον ἂν ὁ Δωρόθεος ὑπῆρξε ὄντως ἐλληνόφωνος, διότι ἡ πράξη σώζεται σὲ ἀντίγραφο τοῦ ΙΕ΄ ἢ τοῦ ΙΖ΄ αἰώνα, ἀλλὰ ὁ παράξενος συνδυασμὸς τῆς ιδιότητος τοῦ *προηγούμενου* τοῦ Ρωσικοῦ μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ *δικαίου* τῆς Ἑσφιγμένου θυμίζει ἔντονα τὴν περίπτωση τοῦ Συμεῶν τῆς μονῆς *Βερροιώτου, πνευματικοῦ τῶν Ρώσων* (1316), ποὺ ἤδη ἀναφέ-

86. Κρ. ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ, Ἱερὰ μονὴ Ἀγίου Παύλου. Κατάλογος τοῦ ἀρχείου, *Σύμμεικτα* 4, 1981, 271, ἀρ. 20 καὶ 273, πίναξ 6.

87. Πρόκειται γιὰ τὸ 25 ω ἔγγραφο τοῦ Α΄ τετραγώνου τοῦ βατοπεδινοῦ ἀρχείου. Ἡ ὑπογραφή σώζεται στοὺς στίχους 22-23.

88. DYLEVSKIJ, *Dogovor 1466 goda*, 81-99, στ. 27-28.

89. *Docheiariou*, ἀρ. 59, στ. 80.

ραμε⁹⁰.

Τὸ 1469, στὸ κείμενο ἑνὸς συμφωνητικοῦ, τὸ ὁποῖο ρύθμιζε τὴν ἀποδοχὴ κοινοῦ λειτουργικοῦ τυπικοῦ ἀπὸ τὴς μονῆς τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος καὶ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη τῆς Rila, μνημονεύεται ὁ ἡγούμενος τῶν Ρώσων Ἀβέρκιος: **ИГОУМЕН ОВИТЪЛИ С(В)ТОГО ВЕЛИКОМ(Ж)Ч(Е)НИКА ХРИСТОУА И ЦЪЛЬБНИКА ПАНТЕЛЕЙМОНА ІЕРОМОНАХ ЯВЕРКІЕ И ИГОУМЕН ОВИТЪЛИ ПР(Е)ПО(ДО)ВНАГО И ВОГОНОСНАГО ОУЦА Іωαννη Ρηλскаго іеромонах Давидъ и κροмонах Θεωφανъ**⁹¹. Τὸ σλαβικὸ κείμενο τῆς συμφωνίας ἀποδεικνύει ὅτι οἱ ἡγούμενοι τῶν συμβαλλόμενων ἰδρυμάτων ἦσαν σλαβόφωνοι, ἀλλὰ δυστυχῶς κάθε περαιτέρω εἰκασία σχετικὰ μὲ τὴν καταγωγὴ τοῦ Ἀβερκίου θὰ ἦταν ἀνυπόστατη.

Τὸ 1483, σὲ ἔγγραφο τῆς μονῆς Ζωγράφου ἀπαντᾶται ἡ ὑπογραφή τοῦ γέροντος τῶν Ρώσων Σεραπίωνος: **УТ РѦСИ СТАРЕЦЪ СЕРАПИОНЪ**⁹². Κύριο γνώρισμα τῆς ὑπογραφῆς του εἶναι ἡ λανθασμένη χρῆσις τῶν πτώσεων, καθὼς ἡ πρόθεσις **УТ** ἀπαιτεῖ γενικὴ πτώση, ἐνῶ ἡ λέξις **РѦСИ** λαμβάνει κατάληξη ὀνομαστικῆς πληθυντικοῦ. Ἡ ἀχρήστευσις τῶν πτώσεων στὰ βουλγαρικὰ συντελεῖται κατὰ κύριο λόγο στὴ διάρκεια τοῦ ΙΕ' αἰῶνα, ὁπότε δὲν ἀποκλείεται ὁ Σεραπίων νὰ ἦταν βουλγαρόφωνος.

Στὰ 1481-1496, σὲ μὴ πρωτότυπο ἔγγραφο τῆς μονῆς Δοχειαρίου μαρτυρεῖται ὁ *Εὐθύμιος (μον)αχ(ος) ἀπὸ τῶν μοναστήρων τῶν Ρουσῶν*⁹³, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὰ φαινόμενα, πρέπει νὰ ἦταν ἐλληνόφωνος. Ἡ ἀμέσως ἐπόμενη ἐλληνικὴ ὑπογραφή τῆς ἴδιας πράξεως ἀνήκει στὸ μοναχὸ Βαβύλα ἀπὸ τὸ Ρωσικόν: *Βαβυλᾶς ἀπὸ τὸ αὐτ(όν) μοναστήρην ἤγ(ουν) τον Ρουσῶν*⁹⁴. Στὰ 1504-1505 ἕνας Παντελεημονίτης μοναχὸς ὀνόματι Βαβύλας ὑπογράφει ἀνέκδοτη πράξις τῆς Δοχειαρίου σλαβιστί: **УТ РѦСИ ВАВИЛА СТАРЕЦЪ**⁹⁵, ὁπότε ἡ ὑπόθεσις ὅτι ὁ Εὐθύμιος ἦταν ἐλληνόφωνος δὲν πείθεται ἰδιαίτερα. Ἀντιθέτως, ὁ Βαβύλας πρέπει νὰ ἦταν Βούλγαρος, διότι ἡ σύνταξις τῆς

90. Σχετικὰ μὲ τὰ μοναστηριακὰ ἀξιώματα βλ. Διονυσία ΠΑΠΑΧΡΥΣΑΝΘΟΥ, *Ὁ Ἀθωνικὸς μοναχισμός*, Ἀθήνα 1992, 405-421.

91. DYLEVSKI, *Dogovor 1469 goda*, 81-99, στ. 25-27.

92. *Actes de l'Athos IV, Actes de Zographou*, ἔκδ. W. REGEL, E. KURTZ καὶ B. KORABLEV, *Viz. Vrem.* 13, 1907, Prilozhenie 1, ἀρ. 55, στ. 24. *Archives de l'Athos IX, Actes de Kastamonitou*, ἔκδ. N. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Παρίσι 1978, Appendice III, στ. 20.

93. *Docheiariou*, ἀρ. 61, στ. 20-22.

94. *Docheiariou*, ἀρ. 61, στ. 23-24.

95. Ἡ ἀποδελτίωσις τῶν ἀνέκδοτων μεταβυζαντινῶν ἐγγράφων τῆς μονῆς Δοχειαρίου ἐγίνε ἀπὸ τὴς μικροταινίης τοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν τοῦ Ἑθνικοῦ Ἰδρύματος Ἑρευνῶν. Πρβλ. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Ἱερὰ Μονὴ Δοχειαρίου. Κατάλογος τοῦ ἀρχείου (1037-1695)*, *Σύμμεικτα* 3, 1979, 225, ἀρ. 72. Χρ. ΚΤΕΝΑΣ, *Ὁ Πρῶτος τοῦ ἁγίου ὁρους Ἀθῶ καὶ ἡ μεγάλη μέση ἡ Σύναξις*, *ΕΕΒΣ* 6, 1929, 277-279, ἀρ. 28.

Пαιсіѣ с(ве)ц(е)нноинок¹⁰¹. Ἡ ὑπογραφή αὐτὴ ἐμφανίζεται σὲ ἔγγραφο τῆς Παντοκράτορος, δὲν εἶναι ιδιόχειρη, ἀλλὰ διαφέρει ἐλάχιστα ἀπὸ τῆ δεύτερη σωζόμενῃ ὑπογραφῇ τοῦ ἰδίου, ἡ ὁποία ἐντοπίζεται στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς Βατοπεδίου: **прѡи҃го҃рманъ рѡ҃шки Пαιсіѣ с(ве)ц(е)нноинокъ**¹⁰². Στὴν περίπτωση αὐτὴ τὸ καθοριστικῆς σημασίας στοιχεῖο εἶναι ἡ ἀπόδοση τῆς ἐλληνικῆς λέξεως *προηγούμενος* φωνηεντικά ἀλλοιωμένη ὡς *прѡи҃го҃рманъ*. Ὁ τύπος *и҃го҃рманъ* εἶναι ἀποκλειστικὰ σερβικός, δὲν ἀπαντᾷ στὰ βουλγαρικά καὶ στὰ ρωσικά, καὶ καθιστᾷ σαφὲς ὅτι ὁ Παῖσιος ἦταν σερβόφωνος.

Τὸ 1513, σὲ διπλότυπο ἔγγραφο τῆς μονῆς Ζωγράφου ἐντοπίζεται ἡ ὑπογραφή τοῦ γέροντος τοῦ Ρωσικοῦ Συμεών: **ѡт Рѡ҃си старѣцъ Симѡнъ м(она)хъ**¹⁰³. Στὸ πρῶτο ἀντίτυπο ἡ καίρια γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς γλωσσικῆς ταυτότητος τοῦ Συμεών λέξη **старѣцъ** ἀπαντᾷ μὲ τὸ σερβικὸν τύπο **старѣцъ**, ἐνῶ στὸ δεύτερο ἀκολουθεῖ τῇ ρωσοβουλγαρικῇ ἐκφορᾷ **старецъ**, ὅποτε ἡ ἀποδεικτικὴ ἰσχὺς αὐτοῦ τοῦ στοιχείου κυριολεκτικὰ ἐκμηδενίζεται. Ἡ ἐπόμενη ὑπογραφή τοῦ ἰδίου ἐμφανίζεται πάλι τὸ 1513, σὲ πράξη τῆς μονῆς Κασταμονίτου: **ѡт Рѡ҃сѣ старѣцъ Симѡнъ ко҃вачъ**¹⁰⁴. Γίνεται σαφὲς ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ Ρῶσο, ἀλλὰ γιὰ ἄτομο νοτιοσλαβικῆς καταγωγῆς καὶ τὸ συμπέρασμα αὐτὸ προκύπτει ἀπὸ τὴν χρῆσιν τοῦ ὅρου **ко҃вачъ** (σιδηρουργός), ὁ ὁποῖος ναὶ μὲν προσιδιάζει στὰ σερβικά καὶ στὰ βουλγαρικά, ἀλλὰ διαφέρει σημαντικὰ ἀπὸ τὸ ἀναμενόμενον στὰ ρωσικά **ко҃знецъ**. Ὁ ἐμπρόθετος προσδιορισμὸς *ἀπὸ τῶν Ρώσων* ποὺ περιέχεται στὶς ὑπογραφὰς δὲν διασαφηνίζει ἐπαρκῶς τὸ ἰδίωμα τοῦ Συμεών, ἀφοῦ στὴν πρώτη περίπτωση ἡ φράση φαίνεται νὰ καταργεῖ τὶς πτώσεις (**ѡт Рѡ҃си**), ἐνῶ στὴ δεύτερη νὰ τὶς τηρεῖ (**ѡт Рѡ҃сѣ**). Ὡστόσο, βασισμένοι στὴν καινοφανῆ γιὰ τὴν ἐποχὴ σύνταξιν τοῦ **ѡт** μὲ ονομαστική, θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἴσως πρόκειται γιὰ μοναχὸ βουλγαρικῆς καταγωγῆς.

Τὸ 1526 ὁ ἡγούμενος τῶν Ρώσων Νικόδημος προσυπογράφει ἔγγραφο τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου: **и҃го҃рменъ ѡт Рѡ҃си Никодимъ крѡ҃мо(на)хъ**¹⁰⁵ καὶ ἡ σύνταξις τῆς πρόθεσης **ѡт** μὲ ὀνομαστικὴν (**ро҃си**) ὑποδεικνύει ὅτι τὸ ἰδίωμά του ἦταν

101. Ἡ ἀποδελτίωση τῶν ἀνέκδοτων μεταβυζαντινῶν ἐγγράφων τῆς μονῆς Παντοκράτορος ἔγινε ἀπὸ τὶς μικροταινίες τοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν τοῦ Ἑθνικοῦ Ἰδρύματος Ἑρευνῶν καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ εὐχαριστῶ τὸν κ. Ἀ. Πάρδο, ὁ ὁποῖος διευκόλυνε τὴν ἔρευνά μου. Ἡ ὑπογραφή σώζεται στὸ στίχο 19 τῆς πράξεως.

102. Πρόκειται γιὰ τὸ 32 ω ἔγγραφο τοῦ Α΄ τετραγώνου τοῦ βατοπεδινοῦ ἀρχείου. Ἡ ὑπογραφή σώζεται στὸ στίχο 22.

103. *Kastamonitou*, Appendice III, στ. 27 καὶ πίνακες XV–XVI: *Zographou*, ἀρ. 55, στ. 39.

104. *Kastamonitou*, ἀρ. 8, στ. 32. Πρβλ. *Zographou*, ἀρ. 56, στ. 49.

105. *Kutlumuş*, ἀρ. 52, στ. 21.

βουλγαρικού τύπου.

Τὸ 1535, σημείωμα σὲ χιλανδαρινὸ χειρόγραφο τονίζει ὅτι ἀνήμερα τῆς ἐορτῆς τῆς ἀποτομῆς τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἰωάννη Βαπτιστοῦ ὁ κωδικογράφος παρευρέθηκε στὴν τράπεζα τῆς ρωσικῆς μονῆς Παντελεήμονος, ὅπου εἶχαν παρακαθήσει Σέρβοι καὶ Γραικοὶ καλόγεροι: *Онѣ житиѣ чьстнаго и славнаго пророка и предтеча и крститеѣа господа Ивана описано бысть въ Светои Горѣ Идонскои въ лѣто 7043 мѣсеца августа 29 и въ неделю на тои праздникъ оуѣкновение чьстныга предтече главы быхмо въ Светои Горѣ Идонскои въ монастыри рѣцком светаго великомученика Пантелеимона, и падохом на трапезѣ рыбы и сырѣ. И пихом вино въ славоу божию, а быша за трапезоу калогери сервы и греци*¹⁰⁶. Δὲν εἶναι σαφὲς ἂν ὁ γραφέας ἀνῆκε στὴν ἀδελφότητα τῆς ρωσικῆς μονῆς, ἀλλὰ τὸ ἰδίωμά του περιέχει ἔκδηλα ρωσικὰ στοιχεῖα, κυρίως στὶς καταλήξεις τῆς γενικῆς ἐνικοῦ τῶν ἀρσενικῶν ὀνομάτων (*крститеѣа господа*). Προκαλεῖ ἐντύπωση ὅτι ἡ Παντελεήμονος ναι μὲν ἀποκαλεῖται ρωσικὸ ἱδρυμα, ἀλλὰ δὲν γίνεται καμμία μνεῖα Ρώσων μοναχῶν παρὰ μόνο Σέρβων καὶ Γραικῶν. Θὰ ἦταν, λοιπόν, εὐλόγο νὰ ὑποθέσουμε ὅτι τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἡ συμμετοχὴ τῶν ρωσοφόνων στὴν ἐπάνδρωση τῆς μονῆς πρέπει νὰ ἦταν πλεόν ἀρκετὰ περιορισμένη.

Τὸ 1541 ὁ ἡγούμενος τῶν Ρώσων φέρει τὸ ὄνομα Γεννάδιος: *игоумен Генадіе ѿт Рѣци*. Ἡ ὑπογραφή του ἐντοπίζεται πανομοιότυπη σὲ δύο ἔγγραφα – ἓνα σταυρονικτιανὸ καὶ ἓνα παντοκρατορινό, ἀλλὰ καὶ στὶς δύο περιπτώσεις δὲν εἶναι ἰδιόχειρη¹⁰⁷. Παρὰ ταῦτα, ἡ ἐπαναλαμβανόμενη σύνταξη τῆς προθέσεως *ѿт* με ὀνομαστικὴ (*Рѣци*) ὑποδεικνύει ὅτι μᾶλλον πρόκειται γιὰ Βούλγαρο.

Τὸ 1553, σὲ ἔγγραφο τῆς μονῆς Παντοκράτορος ἀπαντᾶται ἡ ὑπογραφή τοῦ Παντελεημονίτη ἡγουμένου Μαρτυρίου: *ѿт Рѣци игоумен Мартиріѣ*¹⁰⁸. Καὶ σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση ἡ πρόθεση *ѿт* συντάσσεται με ὀνομαστικὴ (*Рѣци*), ἀλλὰ ἡ

106. Lj. STOJANOVIĆ, *Stari srpski zapisi i natpisi*, IV, Sremski Karlovci 1923, ἀρ. 6243.

107. Ἡ ἀποδελτίωση τῶν ἀνέκδοτων μεταβυζαντινῶν ἐγγράφων τῶν μονῶν Σταυρονικήτα καὶ Παντοκράτορος ἔγινε ἀπὸ τὶς μικροταινίες τοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν τοῦ Ἑθνικοῦ Ἰδρύματος Ἑρευνῶν. Ἡ ὑπογραφή σώζεται στὸ στίχο 42 τῆς παντοκρατορινῆς καὶ στὸ στίχο 41 τῆς σταυρονικτιανῆς πράξεως. Σχετικὰ μὲ τὴν τελευταία πρβλ. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Ἱερὰ Μονὴ Σταυρονικήτα. Κατάλογος τοῦ ἀρχείου (1533–1661), *Σύμμεκτα* 2, 1970, σ. 445, ἀρ. 9α, φωτογραφία 48.

108. Ἡ ἀποδελτίωση τῶν ἀνέκδοτων μεταβυζαντινῶν ἐγγράφων τῆς μονῆς Παντοκράτορος ἔγινε ἀπὸ τὶς μικροταινίες τοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν τοῦ Ἑθνικοῦ Ἰδρύματος Ἑρευνῶν. Ἡ ὑπογραφή σώζεται στὸ στίχο 10. Πρβλ. Ἀ. ΠΑΡΔΟΣ, Ἀρχεῖο τῆς Ἱ. Μ. Παντοκράτορος. Ἐπιτομὲς ἐγγράφων 1039–1801, I, *Ἀθωνικά Σύμμεκτα* 5, Ἀθήνα 1998, 113–114, ἀρ. 42, ὅπου διαβάζουμε: ὁ ἡγούμενος Μαρτύριος ἀπὸ [τῆς μονῆς] τῶν Ρώσων [*Ἁγίου Παντελεήμονος*] (σλαβ.).

υπογραφή δὲν εἶναι ἰδιόχειρη καὶ ὥς ἐκ τούτου δὲν μπορούμε νὰ εἴμαστε βέβαιοι ὅτι Μαρτύριος ἦταν ὄντως βουλγαρόφωνος.

Τὸ 1561, σὲ ἔγγραφο τῆς μονῆς Χιλανδαρίου ἐμφανίζεται ἡ ὑπογραφή τοῦ γέροντα τοῦ Ρωσικοῦ Σάββα **старць Савѣ ѿт Рѡсѣи(ка)**¹⁰⁹. Δυστυχῶς, ἡ συντομογραφημένη κατάληξη τῆς λέξεως **Рѡсѣи(ка)** καὶ ὁ οὐδέτερος τύπο **старць** καθιστοῦν τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ Σάββα ἄκρως δυσπροσδιόριστο.

Τὸ 1597, σὲ ἀνέκδοτο ἔγγραφο τῆς μονῆς Βατοπεδίου ἐντοπίζεται ἡ ὑπογραφή ἐνὸς μοναχοῦ ποὺ πρέπει νὰ ἀνῆκε στὸ πλήρωμα τοῦ Ρωσικοῦ: *Δηνοσίσης μονάχα Ρουσόν*¹¹⁰. Ἡ κατάληξη τῆς λέξεως μοναχὸς ναὶ μὲν ἀποτελεῖ ἀπαράδεκτο λάθος στὰ ἑλληνικά, ἀλλὰ εἶναι τυπικὴ γιὰ τὴ γενικὴ ἐνικοῦ τῶν ἀρσενικῶν ὀνομάτων στὰ σλαβικά καὶ ὥς ἐκ τούτου εἶναι μᾶλλον βέβαιο ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ ἑλληνόφωνο ἄτομο.

Σὲ σημεῖωμα ἐνὸς Μηναίου τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης στὴ Σόφια σώζεται ἡ πληροφορία ὅτι τὸ 1618, ὅταν ὁ κωδικογράφος φιλοτεκνοῦσε τὸ ζωγραφικὸ διάκοσμο στὸ νάρθηκα τοῦ κυρίως ναοῦ τῆς Ζωγράφου, κάποιες τουρκικὲς ἐπιδρομὲς ὁδήγησαν τὶς μονὲς Κασταμονίτου καὶ Παντελεήμονος σὲ παντελῆ ἐρήμωση: **Съвърши се сии минеи въ лѣто 7126. при митрополита киръ Иеремиа. Сие лѣто писахъ ѡу С(вє)тѣи Горѣ ѡу монастирь Изѡграфъ припратъ цр(ъ)ковнии ... Въ то лѣто вы(стѣ) скръвь велиа ѡу С(вє)тѣи Горѣ, пакже вы(стѣ) запоустѣние цркеам ѿт агаренѣ двѡм монастирьм Кастамонитѣ и Рѡшкы**¹¹¹.

Τὸ 1620, σὲ ἀνέκδοτη πράξη τῆς Δοχειαρίου ἐμφανίζεται μοναχὸς ὀνόματι *Κυπριανὸς Ροῦσος*¹¹², ὁ ὁποῖος μᾶλλον πρέπει νὰ συγκαταλεγόταν στὸ πλήρωμα τῆς μονῆς Παντελεήμονος. Καθὼς ὅμως δὲν εἶναι σαφὲς ἂν ὁ προσδιορισμὸς *Ροῦσος* παραπέμπει στὴ μονὴ τῆς μετανοίας ἢ στὴν καταγωγὴ τοῦ Κυπριανοῦ, δὲν ἀποκλείεται νὰ πρόκειται ἀκόμη καὶ γιὰ ἑλληνόφωνο ἄτομο.

Τὸ 1661, σὲ ἀνέκδοτο ἔγγραφο τῆς μονῆς Σιμωνόπετρας μαρτυρεῖται ὁ δικαῖος

109. *Chilandar I*, ἀρ. 162, στ. 43.

110. Πρόκειται γιὰ τὸ 39β ω ἔγγραφο τοῦ Α΄ τετραγώνου τοῦ βατοπεδινοῦ ἀρχείου. Ἡ ὑπογραφή σώζεται στὸ στίχο 38.

111. B. CONEV, *Opis na rukopisite i staropechatnite knigi na Narodnata biblioteka v Sofija*, II, Σόφια 1923, ἀρ. 534· J. IVANOV, *Bŭlgarski starini iz Makedonija*, Σόφια 1912 (ἀνατύπωση 1970), 248, ἀρ. 42. Ἡ μνεία ἐντοπίζεται στὸ τελευταῖο φύλλο τοῦ κώδικος.

112. Ἡ ἀποδελτίωση τῶν ἀνέκδοτων μεταβυζαντινῶν ἐγγράφων τῆς μονῆς Δοχειαρίου ἔγινε ἀπὸ τὶς μικροταινίες τοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν τοῦ Ἑθνικοῦ Ἰδρύματος Ἑρευνῶν. Πρβλ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Ἱερὰ Μονὴ Δοχειαρίου, 229, ἀρ. 86· ΚΤΕΝΑΣ, Ὁ Πρῶτος τοῦ ἁγίου ὄρους ἸΑθω, 280-281, ἀρ. 30.

τῶν Ρώσων Ἀρσένιος: *δικ[α]ίου ι(ῶν) Ρουσῶν Ἀρσένιος μοναχός*¹¹³, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὰ φαινόμενα, πρέπει νὰ ἦταν ἐλληνικῆς καταγωγῆς.

Τὸ κυριώτερο συμπέρασμα ποὺ προκύπτει ἀπὸ ὅσα ἐκθέσαμε εἶναι ὅτι ἡ μονὴ τοῦ Ξυλουργοῦ εἶχε διαμορφώσει τὸ ρωσικὸ γλωσσικὸ χαρακτῆρα τῆς ὁπωσδήποτε δύο μὲ τρεῖς δεκαετίες πρὶν ἀπὸ τὴν ἐμφάνισή τῆς μαρτυρίας γιὰ τὴν ὕπαρξιν 49 ρωσικῶν βιβλίων στὸ σκευοφυλάκιό τῆς. Ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τῆς μονῆς Ζωγράφου, οἱ εἰδήσεις περὶ Σλάβων στὸ Ρωσικὸ πυκνώνουν κατὰ τὶς πρώτες δεκαετίες τοῦ ΙΔ' αἰῶνα καὶ ἡ διαρκῶς ἐπαναλαμβανόμενη φράση *μονὴ τῶν Ρώσων* ἀποδεικνύει ἀνάγλυφα ὅτι μετὰ τὸ 1271 οἱ ἀθωνῖτες ἤδη θεωροῦσαν τὴν Παντελεήμονος ἀποκλειστικὰ ρωσικὸ καθίδρυμα.

Ἀπὸ τοὺς 36 μοναχοὺς τῆς μονῆς Παντελεήμονος ποὺ παρουσιάσαμε οἱ ἡγούμενοι Ἰωσήφ (1338), Ἰωακείμ (1348) καὶ Δανιὴλ (1399) μᾶλλον ἀποτελοῦν ἐπινόηση μεταγενέστερων πλαστογράφων, ἐνῶ ὁ προηγούμενος Δωρόθεος (1424), ὁ μοναχὸς Εὐθύμιος (1481-1496) καὶ ὁ δικαῖος Ἀρσένιος δὲν ἀποκλείεται νὰ ἦσαν ἐλληνόφωνοι. Ὡς ρωσόφωνοι μποροῦν νὰ χαρακτηρισθοῦν τρία μόνο ἄτομα – ὁ ἡγούμενος Μακάριος (1316-1317), ὁ ἡγούμενος Λουκάς (1322) καὶ ὁ ἀνώνυμος γραφεὺς τοῦ 1535, ἐνῶ γιὰ ἄλλους δεκαεπτεὶς σλαβόφωνους δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ προσκομίσουμε κανένα γλωσσικὸ στοιχεῖο ποὺ νὰ διευκρινίζει τὴν καταγωγή τους. Πρόκειται περὶ τοῦ ἡγουμένου Μεθοδίου (1262), τοῦ πνευματικοῦ Συμεῶν (1316), τοῦ ἡγουμένου Ἰωάννη (1325), τοῦ ἡγουμένου Ἡσαΐα (μέσα τοῦ ΙΔ' αἰῶνα), τοῦ προηγούμενου Εὐθυμίου (1366), τοῦ ἡγουμένου Νικοδήμου (1395-1396), τοῦ ἀνώνυμου γραφέα τῶν τελῶν τοῦ ΙΔ' αἰῶνα, τοῦ ἡγουμένου Ἰλαρίωνος (1402-1422), τοῦ ἡγουμένου Ἀβερκίου (1469), τοῦ ἡγουμένου Εὐφροσύνου (1494-1496), τοῦ γέροντα Σάββα (1561), τοῦ μοναχοῦ Διονυσίου (1597) καὶ τοῦ μοναχοῦ Κυπριανοῦ *Ρούσου* (1620). Ὡς Σέρβοι μποροῦν νὰ προσδιορισθοῦν ἐπὶ ἄτομα: ὁ ἀντιγραφεὺς Γρηγόριος (μέσα τοῦ ΙΔ' αἰῶνα), ὁ ἱερέας Νεῖλος (1375-1400), ὁ ἐκκλησιάρχης Ἰωβάνης (1405), ὁ ἡγούμενος Χαρίτων (1423-1469), ὁ γέρον Ἰωσήφ (1496), ὁ μοναχὸς Μωϋσῆς (1506) καὶ ὁ προηγούμενος Παῖσιος (1507). Οἱ βουλγαρόφωνοι εἶναι ἐπίσης ἐπτά: ὁ ἀνώνυμος *Πετρισιώτης* πνευματικὸς (1395-1396), ὁ γέροντας Σεραπίων (1483), ὁ μοναχὸς Βαβύλας (1481-1496), ὁ γέροντας Συμεῶν (1513), ὁ ἡγούμενος Νικόδημος (1526), ὁ ἡγούμενος Γεννάδιος (1541) καὶ ὁ ἡγούμενος Μαρτύριος (1553).

Τὸ κυριώτερο συμπέρασμα ποὺ ἐξάγεται ἀπὸ τὰ ὡς ἄνω δεδομένα εἶναι ὅτι,

113. Εὐχαριστῶ τὸν τὸν π. Ἰουστῖνο Σιμωνοπερίτη ποὺ μὲ διευκόλυνε στὴν ἀποδελτίωση τῶν ἀνέκδοτων ἐγγράφων τῆς μονῆς Σιμωνόπετρας ἀπὸ τὰ πρωτότυπα. Πρβλ. Δ. ΒΑΜΒΑΚΑΣ, *Ἱερὰ Μονὴ Σίμωνος Πέτρας. Κατάλογος τοῦ ἀρχείου, Ἀθωνικὰ σύμμεκτα 1*, Ἀθήνα 1985, 128-129, ἀρ. 26. Ἡ ὑπογραφή σώζεται στὸ στίχο 25.

μετά τους Σλάβους μοναχούς αδήλου καταγωγής, οί όποιοι αντιπροσωπεύουν τὰ 39.3% τοῦ συνόλου, ἔρχονται οί Βούλγαροι καί οί Σέρβοι μέ ἴσα ποσοστά παρουσίας (21%), ἀκολουθούμενοι ἀπό τοὺς Ρώσους (9%). Φαίνεται ὅτι οί Ρῶσοι ὑπερτεροῦσαν κατὰ τὴν πρώιμη περίοδο, ἐνῶ μετὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνα βαθμιαῖα ἐκτοπίσθηκαν ἀπὸ Βούλγαρους καί Σέρβους. Οἱ Βούλγαροι τοῦ Ρωσικοῦ, σύμφωνα μετὶς μαρτυρίες τῶν ἐτῶν 1395-1396 καί 1469, διαπρῶσαν κάποιες ἐπαφές μετὶς περιώνυμες βουλγαρικές μονές στὸ Βαčκονο καί στὸ ὄρος Rila, ἐνῶ οί Σέρβοι, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ σημείωμα τοῦ 1535, ἴσως ἀποτελοῦσαν τὸ κυρίαρχο στοιχεῖο στὴ μονὴ κατὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνα. Εἶναι, λοιπόν, πρόδηλο ὅτι κατὰ τοὺς πρώτους μεταβυζαντινοὺς αἰῶνες ἡ μονὴ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος εἶχε περιέλθει στὰ χέρια τῶν Σλάβων τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου, διαπρώντας, ὡστόσο, ἀνελλιπῶς τὴν προσωνυμία *μονὴ τῶν Ρώσων*, ἀκόμη καί κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνα, ὅταν οί τουρκικὲς ἐπιδρομὲς (1618) μᾶλλον ὁδήγησαν τὸ σλαβικὸ στοιχεῖο στὸ ἴδρυμα σὲ ἐμφανῆ μαρασμό.

CYRIL PAVLIKIANOV, The Slavs in the Athonite Monastery of Saint Panteleimon

The article analyzes the prosopographical data concerning the presence of Slavs in the athonite monastery of Saint Panteleimon. The chronological frame of the survey extends from 998 to 1661. During the period 1262-1661 thirty-six monks of Slavic origin are identified. Thirteen of them (39.3%) appear as lingually neutral, three can be described as Russians (9%), seven use Bulgarian vernacular (21%), and seven seem to be Serbs (21%). It is obvious that the Russian-speaking monks prevailed during the earlier period, whereas the Serbs and the Bulgarians took their place after the middle of the 14th century. According to the evidence available, in 1395-1396 and 1469, the monastery of Saint Panteleimon had some contacts with the Bulgarian monasteries of Rila and Bačkov. It is clear that in the 16th century the monastery was strongly influenced by the Serbs, so one may state that after the Turkish conquest the connection with the Russian lands was gradually lost in favour of the Balkan Slavs. However, Saint Panteleimon continued being perceived by the other athonite monks as a Russian monastery, even during the 17th century when the Turkish raids (1618) diminished its Slavic population.